

Analiza modula „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ i „Prevenција nasilničkog ponašanja“ priručnika za Zdravstveni odgoj

Autorica izvještaja: mr.sc. Nataša Bijelić, CESI, 2013.

CESI ima dugogodišnje iskustvo rada u području rodne ravnopravnosti, prevencije nasilja u adolescentskim vezama i seksualnih i reproduktivnih prava i zdravlja mladih, **stoga nam je namjera dati osvrt na module u priručnicima koja su područje naše ekspertize.** Najmera ove analize jest **unaprijediti kvalitetu programa Zdravstvenog odgoja i pripadajućih priručnika budući da ovaj predmet smatramo izuzetno važnim sadržajem kurikulumu.**

CESI je prva udruga u Republici Hrvatskoj, i među prvima u regiji, koja se sustavno bavila senzibiliziranjem mladih za pitanja roda i spola te prevencijom nasilja u adolescentskim vezama. Koristeći vlastita iskustva, teoretska znanja, i rezultate naših istraživanja, osmislile/i smo programe obrazovanja mladih i edukacije edukatora/ica te izdali/e priručnike koji su namijenjeni svima koji rade s mladima, a koriste se u Hrvatskoj, BiH, Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori i Bugarskoj. Za naš rad na području adolescentske seksualnosti i prevencije rodno uvjetovanog nasilja primile smo međunarodna ali i domaća priznanja i nagrade.

Predmet analize bila su sva tri priručnika MZOS-a i AZOO-a zdravstvenog odgoja za nastavnike i stručne suradnike za osnovnu i srednju školu i to samo **moduli „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ i „Prevenција nasilničkog ponašanja“.** Važno je istaknuti, prije same analize priručnika da **postoji određena diskrepancija između Kurikuluma zdravstvenog odgoja i priručnika Zdravstvenog odgoja.** Kurikulum zdravstvenog odgoja daje prikaz planiranih aktivnosti, u okviru modula, i očekivanih ishoda. Planirane aktivnosti definirane kurikulumom obuhvaćaju sve važne teme vezane uz rodnu ravnopravnost, seksualnost i prevenciju nasilja. Međutim, problem nastaje kod operacionalizacije ovih nastavnih sadržaja kroz predložene aktivnosti u priručnicima gdje je vidljivo da su **neke osmišljene aktivnosti daleko od kvalitetne razrade predloženih nastavnih sadržaja.**

SADRŽAJNE PRIMJEDBE

HOMOSEKSUALNOST

Nastavni plan i program zdravstvenog odgoja (Narodne novine, br.106, 23.08.2013) predviđa da se na satu razrednika govori o temi „Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina“ gdje je očekivani ishod „izgraditi vrijednosti prihvaćanja i tolerancije seksualnih različitosti“ (str.90) a ključni pojmovi su: *diskriminacija, stigmatizacija, seksualne manjine, uvažavanje različitosti*.

Predložene aktivnosti u priručnicima teško mogu ispuniti očekivani ishod jer se o temi homoseksualnosti, i općenito seksualnih manjina, govori samo kroz definiciju homoseksualnosti, uzroka homoseksualnosti, veličine populacije i različitim pristupima homoseksualnosti (koje priručnik definira kao religijski, društveni, znanstveni i zakonski). Ovakav pristup temi upućuje na vrlo ograničen i stereotipan prikaz homoseksualnosti. Priručnik koji bi trebao izgraditi toleranciju i prihvaćanje različitosti i sam doprinosi stereotipizaciji i stigmatizaciji na način da se uz teme vezane uz homoseksualnost često pojavljuje pojam „kontroverzni“. U priručnicima izostaju bilo kakve aktivnosti kojima bi se utjecalo na de-stigmatizaciju homoseksualnosti i uklanjanje homonegativnosti/homofobije među mladima odnosno sveprisutnih mitova, degradirajućih predrasuda i stereotipa prema osobama homoseksualne orijentacije.

U modulu „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ za 7.razred OŠ u aktivnosti „Komunikacija o spolnosti“ po prvi puta se u priručniku spominje homoseksualnost, ali ne kao tema aktivnosti ili radionice, već indirektno. Učiteljima/icama se daje definicija homoseksualnosti ako se slučajno ovaj pojam pojavi u diskusiji:

“Homoseksualnost = spolna privlačnost i emocionalna privrženost koju neke osobe osjećaju prema osobama svoga spola. Danas se više ne smatra bolešću, već naprosto seksualnom orijentacijom ili sklonošću koja se razlikuje od heteroseksualnosti (privlačnost prema osobama suprotnog spola)“. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.200).

U priručniku za srednju školu uz pojmove istospolni brak i usvajanje djece od strane istospolnih parova veže se pojam „kontroverzni“. Primjerice:

“kontroverze vezane uz istospolni brak” (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.221)

“U posljednjih su se petnaestak godina razvile žestoke diskusije oko pitanja treba li legalizirati vezu dviju osoba istoga spola. U tom je kontekstu prilično kontroverzno pitanje istospolnog braka”. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str. 227)

“Danas se govori i o homoseksualnim zajednicama (istospolni brak, registrirano partnerstvo), pri čemu je pitanje njihova usvajanja djece najčešće iznimno kontroverzna tema”. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.229)

Srednjoškolski priručnik, donosi još jednom, definiciju homoseksualnosti i informaciju o broju osoba homoseksualne orijentacije pri tom miješajući pojmove kao što su “seksualna orijentacija” i “seksualni identitet”.

“Homoseksualnost je fizička, emocionalna i duhovna privlačnost prema osobama istoga spola. U popularnoj se kulturi zovu „gej“, što je riječ nastala pohrvaćenjem engleske riječi gay. Ovaj se pojam ipak najčešće koristi za muškarca homoseksualne orijentacije, dok su žene homoseksualne orijentacije u većini prihvatile termin „lezbijka“ kao svoj seksualni identitet. Premda je točan broj teško ustanoviti, znanstvenici koji se bave istraživanjima seksualne orijentacije smatraju da bi oko pet posto opće populacije moglo biti homoseksualne orijentacije”.

(Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str. 239-240)

Aktivnost “Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina II” izuzetno je problematična aktivnost jer se želi iskombinirati dvije stvari koje teško da se mogu međusobno kombinirati i nadopunjavati a to je osobno iskustvo i stavovi različitih društvenih aktera o homoseksualnosti. Kao jedan od ishoda učenja navodi se *“prepoznati različite pristupe homoseksualnosti (religijski, društveni, znanstveni i zakonski)”* (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.242). Glavna aktivnost strukturirana je oko osobnog iskustva mladića koji je gay.

Aktivnost se sastoji u tome da učenici/e dobiju “Pismo zabrinutog mladića” (ibid.,str.245) koji govori o tome kako je zaljubljen u dečka ali ne zna što da radi, pita se je li to normalno, te kako će reagirati njegovi prijatelji i roditelji da saznaju. Zadatak učenika/ica je da zastupaju stav određene društvene skupine/institucije/grupacije (svaka skupina na temelju priloga čita i priprema stav jedne grupacije). Stavovi koji se razmatraju su: stajalište Katoličke crkve, znanosti, zakona, stav društva/javnosti. Nakon što pročitaju određeni stav, učenici/e trebaju napisati kratak odgovor mladiću. Zadatak je skupine učenika/ca ukratko predstaviti stav grupacije koju zastupaju te nakon toga reći kako su odgovorili mladiću prema tom stajalištu.

Potpuno je neprimjereno koristiti priču o osobnom iskustvu, na ovaj način i dovoditi u vezu pružanje psihološke podrške i pomoći sa stavom crkve, znanosti, i društva prema homoseksualnosti. Psihološko savjetovanje i pružanje psihološke pomoći osobama homoseksualne orijentacije zasniva se na znanstvenim postavkama a ne na religijskim dogmama stoga je ova vježba u potpunosti promašena. Povrh toga, ovako zamišljena aktivnost može doprinijeti učvršćivanju negativnih stavova umjesto uvažavanja različitosti i razvoja tolerancije. Priča o osobnom iskustvu je važna ali je primjerenija za korištenje u sklopu aktivnosti na način da se mlade potakne na razmišljanje i diskusiju o tome što bi učinili/e u situaciji ako im prijatelj/ica povjeri da je gay i na koji način bi reagirali i podržali ga/ju.

U prilogu koji govori o stavu Katoličke crkve iznose se vjerske dogme da su *“homoseksualni čini neuredni”* i poziva se *“homoseksualne osobe na čistoću”*. Ističe se da *“crkva kao glavni problem današnjice ističe da sve manji broj ljudi vidi homoseksualnu praksu kao grešnu”*. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.246).

Prilog koji govori o stavu znanosti iznosi da homoseksualnost nije bolest te da su pokušaji promjene seksualne orijentacije neučinkoviti i psihički štetni. Prilog o stavu društva ocjenjuje da je *“teško odrediti jedinstven stav društva prema osobama homoseksualne orijentacije”*(ibid.,str.248) pri tome iznoseći rezultate istraživanja o negativnim stavovima prema homoseksualnim osobama i njihovoj diskriminaciji. U prilogu o slovu zakona govori se o zaštiti ljudskih prava i zabrani diskriminacije osoba na temelju seksualne orijentacije.

Primjereniji način obrade teme koje obuhvaća stavove i stajalište Katoličke crkve, znanosti, društva i zakonske regulative je način koji će omogućiti diskusiju i kritičko sagledavanje/propitivanje različitih stajališta od strane učenika/ca. Umjesto toga, zahtijevajući od učenika/ca da reproduciraju stavove

različitih aktera i primjene ga na osobno iskustvo mladića bez kritičkog razmatranja tih stavova može doprinijeti potvrđivanju homofobnih stavova kod nekih učenika/ca. Također, tome pridonosi i sugestija nastavnica/ama da ukažu mladima na poučak vježbe:

“Bitno je naglasiti da imaju pravo podržavati bilo koji od ovih stavova, no ono što je važno jest da dopuste drugim ljudima pravo na izbor vlastite seksualne orijentacije, na život bez nasilja i diskriminacije. To znači da je važno da se prema njima odnose s poštovanjem. Poruka mora biti: Svi smo različiti (s različitim stavovima, seksualnim orijentacijama i sl.), ali smo ravnopravni. Nužno je s drugim ljudima razgovarati na nenasilan način. Naš stav sam po sebi nije nasilan, ali nasilan može biti način na koji ga izražavamo. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.244)

Pri tome, se netočno informira učenike/ce da je seksualna orijentacija izbor! Također, u kontekstu heternormativnosti školskog sustava i rasprostranjenosti negativnih stavova prema homoseksualnosti neodgovorno je slati mladima poruku da *“naš stav sam po sebi nije nasilan, ali nasilan može biti način na koji ga izražavamo”*. Osnovu homofobičnog nasilja čine upravo negativni stavovi i predrasude o homoseksualnosti i važno je raditi s mladima na de-stigmatizaciji homoseksualnosti i promociji neprihvatljivosti homofobije u školama umjesto potvrđivanja prihvatljivosti (i nepromjenjivosti) takvih stavova. Republika Hrvatska je 2009. godine dobila ukor **Europskoga odbora za socijalna prava zbog diskriminacije homoseksualnih osoba u kurikulumu**. Odbor je zamijetio kako tvrdnje u školskim udžbenicima "stigmatiziraju homoseksualne osobe i utemeljene su na negativnim, iskrivljenim, osuđujućim i degradirajućim stereotipima"¹.

Osim homoseksualnosti, u priručniku se definira biseksualnost i transeksualnost² ali izostaje objašnjavanje pojmova interseksualnost, transrodnost ili queer.

SEKSUALNOST I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE

U području seksualnosti i reproduktivnog zdravlja naglašavaju se rizici i negativne strane stupanja u seksualne odnose gdje prevladavaju upozorenja i zastrašivanje uz izostanak bilo kakvog prikaza pozitivne strane seksualnosti koji bi uključio, primjerice, užitak.

U aktivnosti „Odgajanje spolne aktivnosti i rizici (pre)ranih spolnih odnosa“ i dijelu „Informacije za učitelje“ osim što se naglašavaju rizici i negativne strane seksualnosti, daje se i definicija apstinencije, odnosno shvaćanje pojma apstinencije od strane autora/ica ovog modula:

“U ovom programu apstinenciju ne shvaćamo kao suzdržavanje od spolnih odnosa do braka, već kao odgađanje ulaska u spolne odnose do trenutka u kojem je mlada osoba dovoljno zrela da donese promišljenu i odgovornu odluku (koja neće biti temeljena na pogrešnim motivima(2)), što pretpostavlja svijest o mogućim posljedicama i znanje o tome kako se zaštititi od negativnih ishoda.

(2) Kao što su pritisak partnera/partnerice, konformizam („svi drugi su to već učinili“) ili način da se bude prihvaćen ili čak popularan.”

---

¹ Odluka Europskog odbora za socijalna prava: <http://www.telladf.org/UserDocs/CroatiaDecision.pdf>

² vidi str. 239-40, *Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013.*

(Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.235)

Ovakvo redefiniranje, i „slobodno“ tumačenje, pojma apstinencije uvodi potpunu konfuziju oko definicije apstinencije jer se odgađanje ulaska u seksualni odnos tj. odgovorno i informirano stupanje u seksualni odnos naziva apstinencijom. Ostaje potpuno nejasno zbog čega se netočno kvalificira odgovorno seksualno ponašanje kao apstinencija. Jedno od mogućih objašnjenja je da se radi o ustupku zagovornicima religijsko-apstinencijskog poimanja seksualne edukacije.

Ovo redefiniranje apstinencije stvara nejasnoće i u kasnijim vježbama gdje se iznosi da „*Niti jedna metoda ili sredstvo kontracepcije, osim apstinencije, ne pruža potpunu zaštitu od neželjene trudnoće i spolno prenosivih bolesti.*“ *(Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.251)*. S obzirom na prethodno ponuđeno shvaćanje apstinencije ostaje nejasno kako treba shvatiti apstinenciju u ovom kontekstu: kao suzdržavanje od seksualnih odnosa ili odgađanje ulaska u seksualne odnose do trenutka zrelosti?

Radni list 1 „Kontracepcijske metode i sredstva“ namijenjen učenicima/ama nudi slijedeću definiciju apstinencije:

“APSTINENCIJA je voljno suzdržavanje od spolnog odnosa. Apstinencija je jedina potpuno pouzdana zaštita i od spolno prenosivih infekcija i od neželjene trudnoće. Mogu je koristiti sve dobne skupine kao svjesni odabir načina života trajno ili kao odlaganje stupanja u spolne odnose do trenutka osobne odluke.” *(Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.250)*

UNESCO-ve Međunarodne smjernice o seksualnoj edukaciji definiraju apstinenciju kao odluku o ne upuštanju u seksualne aktivnosti s drugima kao najsigurnijem načinu da se izbjegne trudnoća, spolno prenosive infekcije, uključujući HIV (International Technical Guidelines on Sexuality Education, UNESCO, 2009, Vol.II, str.28). Ovakva jasna i jednoznačna definicija bila bi sadržajno prikladnija za ovakav tip priručnika.

Ranije navedeni radni list „Kontracepcijske metode i sredstva“ objašnjava apstinenciju, prirodne metode, kondom i hormonske pilule. Ističe se da kondom kao zaštitno sredstvo ima „*vrlu visoku pouzdanost*“ istovremeno naglašavajući da „*kondom ne sprječava u potpunosti prijenos infekcije humanim papilloma virusom jer se virusne lezije mogu nalaziti u okolnom području spolovila koje kondom ne obuhvaća*“. *(Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.250)*. Iznošenje ovakve dvije informacije u istom kontekstu a bez dodatnog pojašnjenja može odvratiti mlade od korištenja kondoma jer sugerira da nema učinkovite zaštite. Svjetska zdravstvena organizacija ističe promociju pravilne i konzistentne upotrebe kondoma kao jedan od važnih javno-zdravstvenih pristupa prevenciji i kontroli SPI (Global strategy for the prevention and control of sexually transmitted infections: 2006–2015, WHO, 2007, str 11). Imajući u vidu da je kondom trenutno jedino sredstvo koje može pružiti učinkovitu zaštitu od SPI, ključno je naglasiti mladima važnost njegovog korištenja, bez obzira na medicinski točne informacije o njegovoj učinkovitosti.

Aktivnost „Razvijanje vještina potrebnih za odgovorno spolno ponašanje, V.“ ima za cilj predviđanje rizičnih opcija i planiranje odgovornog spolnog ponašanja. Jedna od aktivnosti ove vježbe je „Rizične situacije“ koja donosi primjere različitih rizičnih situacija. Pojedine predložene rizične aktivnosti uopće nemaju veze s temom pa je jednako tako nevjerojatan i zadatak postavljen mladima koji glasi: „*Nakon što su u skupini pročitali situacije, neka ih rasprave i obrazlože koji sve rizici postoje za: (a) zarazu spolno*

prenosivim bolestima, (b) seksualno nasilje, (c) prometnu ili neku drugu nesreću“. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.215). Sasvim je nejasno kakve veze imaju rizici u prometu sa rizicima u spolnosti i kako je moguće da jedan takav zadatak bude dio ove aktivnosti?!

Ista ova aktivnost sadrži i radni list “Lista samoohrabrenja” koja bi se učenicima/ama trebala podijeliti nakon završetka aktivnosti “Rizične situacije” kako bi im ukazala na to da je promišljanje mogućih ishoda važno za samopouzdanje. Ovaj radni list sadrži većinom isprazne fraze i parole koje nisu u stanju ohrabriti i osnažiti mlade za odgovorno spolno ponašanje, pa su tako neki od primjera:

“Mogu odbiti pritisak za spolni odnos.

Zaljubljenost je osjećaj. Ljubav je više od osjećaja, ljubav je nešto što ostaje.

Ako nekome smeta zaštita od spolno prenosivih bolesti, onda se pitam koji je pravi problem!

Ako netko misli da se spolno prenosive bolesti događaju drugima, to je njihov problem. Naivnost košta.

Bolje spriječiti nego liječiti”. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.218)

U aktivnosti “Stereotipi o spolnosti, spolno zdravlje i spolna prava” govori se o konceptu spolnih prava ali vrlo oprezno, ističući da se radi o “kontroverznoj ideji” što sugerira na još jedan ustupak konzervativno-religijskim pritiscima. U vježbi se daje definicija spolnog zdravlja i spolnih prava Svjetske zdravstvene organizacije i onda se navodi: “Konceptcija spolnih prava nije službeno prihvaćena od strane Svjetske zdravstvene organizacije jer je, globalno gledano, riječ o društveno kontroverznoj ideji. Preciznije, neki su dijelovi definicije (poput poštivanja tjelesnog integriteta, sporazumnog braka ili odabira partnera istoga spola) neprihvatljivi u pojedinim kulturama i vjerskim zajednicama” (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.232). Stoga se daju precizne upute nastavnicima/ama za rad s mladima:

“Napomena za nastavnika/nastavnicu: spominjanje spolnih prava kontroverzno je ili neprihvatljivo u nekim kulturama i vjerskim zajednicama”. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.234)

“Važno je također reći da su neki dijelovi definicije spolnih prava neprihvatljivi u određenim kulturama i religijama”. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.235)

Pristup seksualnom i reproduktivnom zdravlju utemeljen na ljudskim pravima podrazumijeva promoviranje zaštite, osnaživanja i ravnopravnosti svih ljudi, u svim aspektima njihova seksualnog života. To je pristup utemeljen na međunarodno dogovorenim i priznatim ljudskim pravima, koja su dio nacionalnih i međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima. Koncept seksualnih i reproduktivnih prava i zdravlja po prvi puta dobiva međunarodno priznanje na Međunarodnoj konferenciji o populaciji i razvoju (ICPD, 1994), a potvrđen je i u Pekinškoj platformi (1995) i dio je rezolucije Europske unije (Europska strategija za promociju seksualnih i reproduktivnih prava i zdravlja iz 2004. godine, Rezolucija 1399). Kulturne norme i vjerski zakoni često mogu biti diskriminatorni i koriste se da bi ograničili i uskratili prava drugima/drugačijima. S druge pak strane, koncept ljudskih prava predstavlja značajno civilizacijsko postignuće koje priznaje da su sva ljudska bića jednaka u dostojanstvu i pravima. Kulturne i vjerske norme pojedinih društava podržavaju upotrebu nasilja protiv žena gdje sankcioniranje nasilja

protiv žena nije u skladu s tim normama. Međutim, zanimljivo je da priručnici zdravstvenog odgoja ne dovode u pitanje pravo na život bez nasilja ali pitanje spolnih prava smatraju kontroverznim nalazeći opravdanje u kulturi i religiji.

RODNA RAVNOPRAVNOST

Iako jedan od modula sadrži u svom imenu pojam rodne ravnopravnosti, ova tema je potpuno zanemarena ili neprimjereno obrađena kroz predložene aktivnosti.

Jedna od aktivnosti u 3. razredu osnovne škole tematizira rodno-netradicionalne aktivnosti - dječak koji želi biti cvjećar i djevojčica koja želi biti automehaničarka. Na kraju u objašnjenju za nastavnike kaže se:

“Ne postoje isključivo muška i ženska zanimanja. Zbog nekih osobina i sklonosti (i životnih okolnosti) ljudi biraju određena zanimanja. Na izbor zanimanja snažno utječe i okolina, od roditelja do društva, također i sposobnosti (dječaci u prosjeku imaju razvijenije prostorne sposobnosti, a djevojčice, u prosjeku, verbalne), pa će i to utjecati na izbor zanimanja. Na izbor zanimanja utječu i osobine ličnosti, interesi, vrijednosti, očekivanja i mogućnost zaposlenja”. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u razrednoj nastavi, 2013, str. 182)

Ovakvim objašnjenjem propušta se razjasniti uloga rodni stereotipa, predrasuda i rodni uloga koje dovode do “muških” i “ženskih” zanimanja. Svodeći objašnjenje na “osobine i sklonosti zbog kojih ljudi biraju određena zanimanja” izostavlja se utjecaj stereotipa, predrasuda i diskriminacije na temelju spola koje dovode do rodno-stereotipnog definiranja određenih područja kurikuluma te neravnopravnog tretmana žena i muškaraca u obrazovnom sustavu i kasnije u svijetu rada.

U informacijama za učitelje u aktivnosti namijenjenoj 6. razredu OŠ definira se spol i rod.

*“Razlika između **spola i roda** temelji se na razlikovanju bioloških i društvenih (kulturnih) utjecaja. Kada govorimo o spolu, onda mislimo na ukupnost bioloških razlika između muškaraca i žena (razlike u građi tijela, seksualnim i reproduktivnim organima, fiziologiji i slično). Te su razlike očite i neosporive. Primjerice, muškarci su u prosjeku snažniji i brže trče od žena, dok žene imaju izraženije čulo mirisa te su brže u obavljanju preciznih manualnih radnji (tzv. fina motorika). Biološke razlike u najvećoj su mjeri neovisne o kulturi, odnosno društvenim uvjetima”. (Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str.127.)*

Biološke razlike između muškaraca i žena odnose se na razliku u reproduktivnim organima i njihovoj funkciji u reprodukciji i razlike u sekundarnim spolnim karakteristikama. Osim ovih razlika postoji malo dokaza koji bi sugerirali da postoje mnoge urođene karakteristike koje bi mogle biti identificirane kao isključivo ženske ili isključivo muške. Ostaje sasvim nejasno na temelju kojih znanstvenih dokaza je tvrdnja da “muškarci brže trče a da žene imaju izraženije čulo mirisa i razvijeniju finu motoriku” pripisana biološkim razlikama i zbog čega su baš ove karakteristike našle mjesto u definiciji kategorije “spol”. Postojeće definicije kategorije “spol” uključujući tu definicije UN-a, Vijeća Europe, Svjetske zdravstvene organizacije i ostalih mjerodavnih institucija referiraju se na biološke razlike kao one vezane uz reproduktivni sustav i sekundarne spolne karakteristike.

Priručnik za srednje škole donosi još jednu definiciju spola i roda gdje se analitička kategorija roda, koja se koristi da bi objasnila neravnopravnost koja postoji u društvu, svodi na banalan primjer odijevanja (tj. primjer muške i ženske odjeće).

“Spol je... skup fizičkih i psiholoških obilježja prema kojima se razlikuju muškarci i žene. Označava osobine koje su biološki i nasljedno uvjetovane. Primjer su sekundarna spolna obilježja.

Rod je... društveno konstruirana definicija muškarca i žene. To je društveno oblikovanje biološkog spola, određeno shvaćanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama u društvu, u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija ženskosti i muškosti, i prema tome je promjenljiva u vremenu i prostoru. Odnosi se na osobine koje su uvjetovane društvenom okolinom i odgojem. Primjer je muška i ženska odjeća.”(Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.145)

Svoditi rod na pitanje odijevanja pokazuje elementarno nerazumijevanje ovog koncepta. “Muškarci” i “žene” nisu prirodne ili biološke kategorije već rezultat historijskih, političkih, ekonomskih i društvenih utjecaja. Razumijevanje rodnih odnosa posvećuje posebnu pažnju odnosima moći, odnosno kontinuiranoj dominaciji muškaraca u društvenom životu. Ova dominacija je ugrađena i normalizirana u društvenim odnosima i strukturama. To bi značilo da se rod, kao kategorija, odnosi na složen društveni sistem kojeg karakteriziraju nejednaki odnosi moći između muškaraca i žena (ali i između grupa muškaraca) gdje se žene, ali i muškarce, ograničava i smanjuju im se mogućnosti i prava da se realiziraju kao produktivni, zdravi i sretni pojedinci/pojedinke.

Za 8. razred OŠ ponuđena je aktivnost “Odgađanje spolne aktivnosti i rizici (pre)ranih spolnih odnosa”. Ova vježba potpuno ignorira značaj kategorije roda u seksualnosti. Radni list (str .238) donosi tvrdnju: “Odgađanje ulaska u spolne odnose može biti u redu za cure, ali nije poželjno za dečke” a objašnjenje koje nastavnici/e trebaju ponuditi učenicima/ama je slijedeće: **“Spol je nebitan za odgovorno donošenje odluke o stupanju u spolni odnos”.**

Stereotipne rodne uloge uvelike doprinose riziku u seksualnom ponašanju mladih. Rodni stereotipi, koji osnažuju i podržavaju rodnu neravnopravnost, odražavaju se u seksualnom ponašanju mladih u nejednakim odnosima moći, koji u konačnici dovode do rizičnog seksualnog ponašanja. Ovakvo objašnjenje potpuno negira činjenicu da se koncept roda unutar heteroseksualnih odnosa manifestira kao različita iskustva, percepcije i očekivanja mladića i djevojaka te kao različita shvaćanja seksualnog čina, seksualnosti i seksualnih odnosa i veza. Ono što se smatra prihvatljivim seksualnim ponašanjem ovisi o rodnim ulogama i u tom slučaju govorimo o dvostrukim rodnim standardima koji se primjenjuju ovisno o činjenici da li je netko muškog ili ženskog spola. Mladićima se često dopušta ili ih se prisiljava da budu seksualno aktivni dok god je njihova seksualna želja usmjerena prema djevojkama. Na primjer, mladići često osjećaju pritiske da "dokažu svoju muškost" kroz rano i ponekad agresivno heteroseksualno iskustvo. Djevojke pak s druge strane mogu biti obeshrabrene ako žele postati seksualno aktivne ili pak „kažnjene“ radi toga. One dobivaju kontradiktorne poruke u vezi seksa. Mnoge djevojke se uči da se ne bi smjele upuštati u seksualne odnose prije braka. Međutim, od njih se također očekuje da budu seksualno privlačne i da jednog dana mogu rađati. Djevojke se često odgaja da budu poslušne i podređene dečkima, muževima i općenito muškarcima.

Potreba pridavanja posebne pažnje kategoriji roda vidljiva je u brojnim istraživanjima o seksualnom riziku i prihvaćena u izvještajima i dokumentima WHO-a, UNDP-a i UNAIDS-a stoga je neprihvatljivo ignorirati važnost kategorije spola/roda u adolescentskoj seksualnosti.

PREVENCIJA NASILJA

Tema spolno/rodno nasilja i nasilja u vezama, u srednjoj školi, kao jedan od očekivanih ishoda navodi „prepoznati različite oblike rodno uvjetovanog nasilja“ (Narodne novine, br.106, str. 88, 23.08.2013). Aktivnost „Spolno/rodno nasilje i nasilje u vezama, I.“ daje djelomično točno ali nepotpuno objašnjenje rodno-uvjetovanog nasilja koje glasi:

“Rodno uvjetovano nasilje označava da u korijenu nasilja leži spolna/rodna razlika. Odnosi se na bilo koji oblik nasilja koje su tijekom uvodne aktivnosti spomenuli. Iako statistike ističu veću zastupljenost nasilja jednog spola/roda nad drugim – nasilja nad ženama, pojam se odnosi na odnos jednog spola/roda koji čini nasilje nad drugim (Ured za ravnopravnost spolova, 2007)”. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.145)

Nepotpunost ove definicije leži u činjenici da se ne govori o glavnom obilježju rodno uvjetovanog nasilja a to je razlika u odnosima moći te da se radi o pojavi gdje su u većini slučajeva nasilja počinitelji muškarci a žene žrtve, i to bez obzira da li se radi o nasilju muškaraca nad ženama ili muškaraca nad muškarcima. Prema tome, to nije *“nasilje jednog roda nad drugim”* jer i muškarci koji se ne uklapaju u heteronormativni obrazac mogu biti žrtve takvog nasilja od strane drugih muškaraca. Također, ne govori se niti o tome da rodno-uvjetovano nasilje predstavlja ozbiljnu prepreku postizanju rodne ravnopravnosti i da predstavlja najbrutalniji oblik kršenja ženskih ljudskih prava.

Potpuniju definiciju nude Ujedinjeni narodi koji definiraju rodno uvjetovano nasilje kao: „bilo koji čin nasilja koji dovodi do, ili je vjerojatno da će rezultirati fizičkim, seksualnim ili psihološkim povređivanjima ili patnjama žena, uključujući prijetnje takvim činovima, prisilu, ili oduzimanje slobode, neovisno događa li se u privatnom ili javnom životu. Ovo uključuje, fizičko, seksualno, i psihološko nasilje kao što je obiteljsko fizičko nasilje protiv žena, spaljivanje i sakaćenje kiselinom, seksualno zlostavljanje, uključujući silovanje i incest od strane članova obitelji, genitalno sakaćenje žena, ubijanje ženske novorođenčadi, te emocionalno zlostavljanje kao što je prinuda i upotreba nasilničkih i uvredljivih izraza. Otimanje žena i djevojaka u svrhu prostitucije i prisilnih brakova su dodatni primjer rodno uvjetovanog nasilja. Rodno uvjetovano nasilje ne događa se samo u obitelji i zajednici općenito, nego je ponekad dozvoljeno ili poticano od države kroz različite politike i činove“ (Mamula, 2004)³.

Ista ova aktivnost u dijelu „Kako zaštititi sebe i druge“ daje potpuno neprimjerene savjete mladima o tome na koje načine mogu zaštititi sebe od nasilja pa se kaže: *“Sebe mogu zaštititi tako da: (...)ne shvaćam nasilno ponašanje osobno (to što je netko nasilan više govori o toj osobi nego o meni)”*. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.147). Ovakav savjet, osim što je beskoristan, može biti i opasan jer sugerira mladima da ignoriraju nasilje umjesto da zatraže pomoć.

Drugi sličan primjer predstavlja i savjet o tome kako zaštititi druge: *„Druge mogu zaštititi tako da: sam/a odabirem ne činiti rodno uvjetovano nasilje (primjerice, kada pomislim nešto diskriminirajuće na razini spola (glupa plavuša; stoički to podnesi – muški), sam/a sebi osvijestim kako je to rodno diskriminirajuća misao, te ju ne izgovorim, ne činim nasilno ponašanje, već razmislim o drugim prihvatljivijim*

---

³ Priručnik „Seksualno nasilje u školama“, Ženska soba-Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost.

tvrdnjama/stavovima)". (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.147). Ovakav način obrade teme uopće se ne dotiče rodnih stereotipa koji leže u osnovi rodno uvjetovanog nasilja niti se propituje rodna neravnopravnost koja podržava i proizvodi rodno uvjetovano nasilje te predstavlja primjer nekvalitetne obrade teme rodno uvjetovanog nasilja. Adresiranje problema rodne neravnopravnosti i rodno uvjetovanog nasilja mora zaopčeti s imenovanjem, propitivanjem i mijenjanjem rodno-stereotipnih normi te izgradnjom novih pozitivnih normi koje jednako vrednuju mladiće i djevojke, žene i muškarce.

Još jedan primjer potpuno neprimjerene obrade teme predstavlja i vježba „Spolno/rodno nasilje i nasilje u vezama,II.“ gdje je jedna od aktivnosti „Kako se zaštititi od mogućeg spolnog nasilja - Priča s više završetaka“ . Priča se odnosi na dvoje adolescenata, Marka i Ivanu koji se nalaze na tulumu gdje Marko prisiljava Ivanu na spolni odnos koja to ne želi i pokušava uzmaknuti. Na kraju priče nalaze se zadaci za učenike/ce.

“Marko (17) i Ivana (16) u vezi su šest mjeseci. Markov prijatelj Karlo radi tulum za svoj 18. rođendan u stanu svojih roditelja. Na tulum su pozvani Marko i Ivana. Oboje se vesele tulumu jer će tamo biti puno njihovih prijatelja i prijateljica. Oboje su došli na tulum dobro raspoloženi, pričali sa svima, plesali i pijuckali. U nekom trenutku Marko je otišao razgovarati s Karlom, a nakon toga dolazi Ivana i šapne joj na uho: „Dođi, idemo u sobu Karlovih roditelja. Sredio sam da nas nitko ne ometa. Danas je pravo vrijeme da iskoristimo tu situaciju.“ Ne želeći raspravljati pred svima, Ivana odlazi s njim u sobu da mu pojasni kako nije spremna. Ali Marko čim uđu u sobu, zaključa vrata i počne je ljubiti. Ivana je pokušala uzmaknuti i rekla mu „Hajde, stani malo, moramo razgovarati“, a Marko na to grubo odbrusi „Ma čemu sada priča, znaš da to već dugo želim.“

Dovrši priču tako da se Ivana suoči s nasilnim ponašanjem i riješi problem u zadanoj situaciji koristeći nenasilne komunikacijske obrasce.

Ili Dovrši priču tako da Ivana potraži pomoć, dajući objašnjenje tko joj je pomogao u zadanoj situaciji i kako.

ili

Dovrši priču tako da Marko riješi situaciju na nenasilan način“. (Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.158)

Posebno je problematičan ovaj zadatak koji uključuje dovršavanje priče tako da „Marko riješi situaciju na nenasilan način“. Dakle, očekuje se da će počinitelj nasilja moći i biti u stanju riješiti situaciju na nenasilan način što je krajnje nevjerovatan scenarij! Ovaj zadatak je u cjelosti promašen te predstavlja nepoznavanje problematike seksualnog nasilja i potpuno ignoriranje faktora koji koje leže u osnovi seksualnog nasilja a to su nadmoć, dominacija i kontrola nad drugom osobom.

METODOLOŠKE PRIMJEDBE

U sva tri priručnika kroz analizirane module, **pojedine aktivnosti se ponavljaju** pa se tako ista aktivnost predlaže u osnovnoj ali i u srednjoj školi. S obzirom na brojnost različitih priručnika, i domaćih i stranih, moglo se uložiti više truda u pripremu aktivnosti kako bi se izbjeglo ponavljanje te kako bi se sadržajno unaprijedili priručnici.

Generalno, sva tri priručnika potpuno **nerealno planiraju i procjenjuju vrijeme za predložene aktivnosti**. S obzirom na interaktivan tip rada u okviru radionica, nemoguće je u razredu za 45 minuta izvesti pet ili šest predviđenih aktivnosti, a većina vježbi upravo donosi velik broj aktivnosti za koje se smatra da se mogu obraditi unutar jednog školskog sata. Mnogo je takvih primjera ali ovdje iznosimo samo jedan - aktivnost „Razvijanje vještina potrebnih za odgovorno spolno ponašanje, V.“ (*Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi, 2013, str.214*) koja sadrži:

- Uvodnu aktivnost (predviđeno 5 minuta)
- Središnju aktivnost koja se sastoji od dvije aktivnosti (predviđeno 30 minuta) – 1.aktivnost: analiza kartica: Rizične situacije; 2. Aktivnost: rasprava- koje je ponašanje prihvatljivo?
Ove dvije aktivnosti uključuju slijedeće: analiza kartica rizičnih situacija uključuje podjelu učenika/ca u 4 male grupe, zatim svaka grupa dobiva 2 rizične situacije koje moraju pročitati i rapraviti moguće rizike (zadatak uključuje nekoliko vrsta rizika). Također, zadatak im je da razmotre dva ili tri najvjerojatnija ishoda u svakoj situaciji i odluče koji je najbolji a koji najgori ishod. Zatim slijedi prezentacija rada malih grupa i diskusija u velikoj grupi. Druga aktivnost o prihvatljivom ponašanju uključuje podjelu razreda na sedam manjih grupa. Svaka grupa dobiva karticu sa opisom moguće situacije pod nazivom „(Ne)prihvatljivost situacije“ i zadatak grupe je da formuliraju mišljenje o prihvatljivosti ili neprihvatljivosti opisanog ponašanja. Osim toga, trebaju procijeniti da li bi se njihovi najbliži prijatelji složili s tom procjenom. Nakon toga svaki predstavnik/ica skupine čita situaciju sa kartice i iznosi mišljenje skupine a iza toga slijedi diskusija u velikoj grupi. Na kraju, nastavnik/ica ima završnu/zaključnu riječ i podijeli učenicima/ama primjerak radnog lista „Lista samoohrabrenja“.
- Završna aktivnost (predviđeno 10 minuta)- Kviz – aktivnost provedba kviza „Kviz znanja o SPI“
Svaki učenik/ica dobija kviz koji sadrži 25 tvrdnji i odgovara pismeno na način da zaokruži odgovor tj. označi je li tvrdnja točna ili netočna. Nakon provedenog kviza učenici/e u parovima prolaze kroz sve tvrdnje (njih 25) i uspoređuju svoje odgovore. Nakon toga učenici/e čitaju odgovore na svaku pojedinu tvrdnju a nastavnik/ica po potrebi ističe i komentira točne informacije i ispravlja netočne.

Sve zamišljene aktivnosti u ovoj vježbi u realizaciji će trajati puno duže od predviđenog. Ovako zamišljena aktivnost može trajati najmanje 3 školska sata a ne, kao što je predviđeno priručnikom, jedan školski sat. Primjerice, u potpunosti je nemoguće odraditi kviz o spolno prenosivim infekcijama, kroz ovako navedene korake, u predviđenih 10 minuta.

Još jedan metodološki propust predstavlja aktivnosti „Samokontrola“ (*Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, 2013, str. 146*). Problematičnost ove vježbe leži u činjenici da su dijelovi radnih listova na engleskom jeziku (Radni list 2: Formiranje skupina; Radni list 3: vježba; Radni list 4: Kako reći NE!; Radni list 5: Donesi odluku!; Radni list 6: Izadi na kraj sa zadirkivanjem!). Od učenika/ca se očekuje da u sklopu aktivnosti „Savjetnici-volonteri“ vježbaju prevođenje sa engleskog na hrvatski jezik jer zadatak glasi: „*Dobili su materijale iz inozemstva i trebaju ih prevesti da bi mogli djecu poučiti uspješnom rješavanju problema*“ (*ibid. str. 148*). Predviđeno vrijeme je 15 minuta za prijevod radnog lista (tj. teksta u ilustracijama), prezentaciju rješenja problema i grupnu diskusiju- što je potpuno nerealno!

Cilj ove aktivnosti je „*definirati pojam samokontrole, rizičnih ponašanja, načina i važnosti donošenja ispravnih odluka*“ (*ibid. str. 146*). Ako se u vježbu uvodi element prevođenja sa stranog jezika onda postoji realna opasnost da će fokus učenika/ica biti na prijevodu a ne na temama kao što su donošenje odluka, odupiranje pritisku, i samokontrola, pogotovo s obzirom na kratkoću vremena predviđenog za ovaj zadatak. Aktivnosti u okviru zdravstvenog odgoja bi trebale imati za cilj razvijanje vještina koje nisu prisutne u ostalim sadržajima kurikuluma stoga bi predložene aktivnosti trebale izbjegavati podučavanje dodatnih sadržaja koje nemaju veze sa temom, kao što je primjerice engleski jezik.

Završne napomene

Ova analiza ukazuje da postoje sadržajni ali i metodološki propusti u priručnicima zdravstvenog odgoja te da bi trebalo modificirati i doraditi pojedine sadržaje ako se želi kvalitetno obraditi pojedine teme. S obzirom da je zdravstveni odgoj još uvijek u fazi eksperimentale provedbe, i u procesu evaluacije od strane Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja, nadamo se da postoji volja mjerodavnih obrazovnih institucija ali i prostor za poboljšanje i unaprjeđenje priručnika, doradu pojedinih sadržaja i ispravak netočnosti u modulima „Prevenција nasilničkog ponašanja“ i „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“.